

OSMANLI DÖNEMİNDE IRAK'TA TASAVVUFÎ HAYATA GENEL BİR BAKIŞ

Dr. Öğrt. Üyesi Mesut AKDOĞAN

Hakkâri Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı,
mesutakdogan@hakkari.edu.tr, orcid.org/ 0000-0001- 6000-2065.

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin gerek kuruluşunda gerekse sonraki devirlerde tasavvufun özel bir yeri bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu bölgelerin tümünde önemli sūfilerin faaliyet göstermesi bu dönemde tasavvufî hayata ve düşünceye olumlu yaklaşımın apaçık göstergesidir. Osmanlı döneminde yaşayan sūfiler buldukları zaman diliminde ve mekânlarda tasavvufî hayata yön vermiş, toplumları etkilemiş ve tasavvufî düşüncenin canlılığını korumasını sağlamışlardır. Osmanlı döneminde Irak'ta hemen hemen bütün büyük tarikatların mevcudiyeti görülmektedir. Bu çalışmada genel bir bakış açısıyla Osmanlı döneminde Irak'ta tasavvufî hayatın gelişimi, o dönemde mevcut tarikatlar, tekkeler ve faaliyetleri hakkında bilgi verilecektir. Çalışmada ilk olarak bu dönemde Irak'taki ilmi faaliyetler incelenecek ve ilim dünyasındaki gelişmeler hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Daha sonra bu dönemde bölgesel olarak Irak'ta faaliyet gösteren Sünnî tasavvuf düşüncesi taşıyan mevcut tarikatların ve heterodoks tasavvufî yapıların tespiti yapılacak, toplumsal ve ahlaksal anlamda faaliyet gösteren tekkeler incelenecek, gerek düşünce dünyasında gerekse toplumsal hayatta bu tarikatların/tekkelerin konumu hakkında bilgi verilecektir. Son bölümde ise tasavvuf sahasında vücut bulan yenilik ve hareketliliklerle beraber Osmanlıların Irak'ta tasavvufa ve tarikatlara katkıları gün yüzüne çıkarılmaya çalışılacak ve yaptıkları köklü değişimlere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Osmanlı, Irak, Tarikat, Kâdiriyye, Nakşbendiyye, Rifâiyye, Bektâşiyye.

AN VERVIEW of SUFI LIFE THE OTTOMAN PERIOD in IRAQ

ABSTRACT

Tasawwuf has a special place both in the foundation of the Ottoman Empire and in the following periods. The fact that important Sufis were active in all of the regions dominated by the Ottoman Empire is a clear indication of the positive approach to mystical life and thought in this period. The Sufis who lived in the Ottoman period gave direction to the mystical life in the time period and places they were in, influenced the societies and ensured the vitality of mystical thought. During the Ottoman period, the existence of almost all major *tariqat* in Iraq is observed. In this study, information will be given about the development of Sufi life in Iraq during the Ottoman period, the *tariqat*, dervish lodges and their activities in that period, with a general point of view. In this study, firstly, the scientific activities in Iraq will be examined and information about the developments in the world of science will be tried to be given. Afterwards, the existing *tariqat* and heterodox Sufi structures that carry the thought of *Sunni Tasawwuf* operating regionally in Iraq during this period will be determined, lodges operating socially and morally will be examined, and information will be given about the position of these *tariqat* / lodges both in the world of thought and in social life. In the last part, the contributions of the Ottomans to *Tasawwuf* and *tariqat* in Iraq, together with the innovations and activities embodied in

Journal of Social Sciences and Humanities:

the field of *Tasawwuf*, will be tried to be brought to light, the radical changes they made will be mentioned, and the reasons for the closure of the Iraqi-Bektashi lodges will be emphasized.

Keywords: Tasawwuf, Ottoman, Iraq, Tariqat, Qadiriyye, Naqshbandiyya, Rifaiyye, Bektashiyya.

GİRİŞ

Irak, tasavvufun ilminin teşekkülünde önem arzeden bir yerdir. Özellikle Bağdat'ı tasavvufun teşekkül noktası ve merkezi saymak mümkündür. Zira Irak'ın ilim ve kültür merkezi olma özelliğinin yanı sıra tasavvufun başlangıcı kabul edilen "zühd dönemi"ndeki "Kufe ve Basra Zühd Mektepleri" buradan zuhur etmiştir. Keza Bağdat da tasavvufun müesseseleşme dönemi olan "tasavvuf dönemi"nde tasavvufun doğuş sürecinde mühim bir yeri olan "Bağdat Mektebi"ne ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca "tarikât dönemi"nin en meşhur sûfilere ve tarikatları bu bölgeden çıkmıştır. Zühd döneminde Tavus b. Keysân, Ebû Haşim Sûfî (ö. 150/767), Saîd b. Cübeyr, Câbir b. Hayyân, Mansûr b. Ammâr ve Rebî b. Haysem Kufe'de yetişen ilk zâhidlerdendir. İlk defa sûfî lakabıyla anılanlar ise bu bölge ile ilişkilendirilir. Basra'da da ise "korku ve hüzn ekolü"nü kurucusu Hasan Basri'nin önderliğinde Habîb A'cemî (ö. 115/733), Muhammed b. Vâsi (ö. 127/744), Mâlik b. Dînâr (ö. 131/748), Eyyûb Sahtiyânî (ö. 131/748) Ferkad Sebahî (ö. 131/748), Abdülvâhid b. Zeyd (ö.177/793) gibi zatlar yetişmiştir. Hasan Basri'den sonraki dönemde ise Rabi'atu'l-Adeviyye "Sevgiye dayalı zühd Ekolü"nü kurucusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ma'rûf-u Kerhî ile gelişen bu ekol Haris el-Muhâsibî ile devam ettirilmiştir. Yine bu asırda Basra'da Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö.283/896), Kufe'de İbn Semmâk (ö.183/799), Bağdat'ta Mansûr b. Ammâr (ö.225/840), Bişr b. Haris (ö.227/841), Seriy-i Sakatî, Ebû Hamza Bağdadî (ö.269/882), Ebu'l-Huseyn Nûrî (ö.295/907) ve Cüneyd Bağdadî (ö. 297/909) gibi tasavvufta öncü sayılan isimler yetişmiştir.¹ Bu isimlerin bıraktığı tesirler asırlar boyunca devam etmiş, etkileri çağları aşmıştır. Nitekim bu durum Osmanlı hâkimiyet döneminde de karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı dönemi Irak'ında da tasavvufî hayatın bu canlılığı devam etmiş, Osmanlıların desteğiyle tasavvufî hayatın, tarikatların ve tekkelerin mevcut durumunu korumasıyla beraber toplumsal hayattaki fonksiyonlarını icra etmeleri sağlanmıştır. Nitekim tekkeler İslam kültür tarihinde önemli bir yeri bulunan müesseselerdendir. Tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştiği ve halka takdim edildiği yerlerdir. Tekkelerin fütuhâtı kolaylaştırmada büyük bir ehemmiyeti haiz olduğu bilinen hususlardandır. Ayrıca Müslüman devletlerin kuruluşunda faal olarak görev almakla beraber fethedilen bölgelerde İslamlaştırma faaliyetlerini de yürütmüşlerdir. Bununla birlikte tekkelerin psikolojik, pedagojik ve tıbbî meselelere varıncaya kadar geniş bir hizmet sahaları bulunmaktadır. Osmanlılar, tekke düşüncesini sistemleştirmek, müesseseleştirmek ve bu düşüncüyü çeşitli yol ve teşkilatla cemiyete aktarmak hususunda önemli hizmetler ifa etmişlerdir. Bütün bunlardan hareketle daha önceki Müslüman devletlerin tekke ve zaviye şeyhlerini korumaları an'anesi Osmanlılarda da devam ettirilmiştir.² Osmanlılar hâkimiyeti altına aldıkları her yerde tasavvufî hayata ve tekkelere özel bir önem vermekle birlikte bu sahada bazı

¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Yay., İstanbul, 2011, s. 101-102.

² Ziya Kazıcı, İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, MİFAV, İstanbul, 2009, ss. s. 295-297.

köklü değişim ve yeniliklere de başvurmuşlardır. Öncelikle tekkeleri vakıflara bağlayıp çeşitli yollarla tekkelere yardımda bulunmuştur.³

Öte yandan Irak vilayetinde Osmanlı idaresini şekillendiren ana etkenler; idari, siyasi, iktisadî ve sosyal yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴ Bir sosyal yapı olması hasebiyle tekkeler Osmanlıların dikkate aldığı sosyal yapılardır. Irak'ta Osmanlıların hâkimiyeti öncesinde “tekke” kelimesinin yerine “ribat, zaviye, hankâh” gibi kelimelerin kullanımı görülmekle beraber burada “tekke/tekye” kavramı ilk defa 941/1534 yılında Osmanlılar zamanında kullanıldığı görülmektedir.⁵ Tarikatların yaygınlaşması süreciyle birlikte teşekkül eden ve kurumsal faaliyetleri görülen tarikatlar Osmanlı hâkimiyeti döneminde faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu dönemde Irak'ta Sünnî anlayışın hâkim olduğu tarikatlar başta olmak üzere hemen hemen bütün tarikatların mevcudiyeti görülmektedir. Irak'ta yaygın olan tarikatlar Kâdiriyye, Nakşibendiyye, Rifâiyye'dir. Ancak çok yaygın olmamakla birlikte Halvetiyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye, Mevleviyye, Bektâşiyye gibi tarikatların varlığı da bilinmektedir. Bu bölgede, Kâdiriyye ve Rifâiyye gibi tarikatlar Osmanlı öncesinde de varolmakla beraber Mevlevî ve Bektâşi gibi tarikatlar sonradan zuhur etmişlerdir. Öte yandan bu bölgede sonradan bir takım bozulmalara uğramaları dolayısıyla heterodoks tasavvufî yapılarında varlığına rastlanmaktadır. Sünnî tasavvufî yapıdan uzaklaşan tarikatlar Safeviyye, Adeviyye/Yezidiyye, Babaiyye, Kesnezâniyye, ve Kâkaiyye'dir.

Şimdi de Osmanlı'nın hâkimiyet dönemi Irak'ında, özellikle ilmin merkezi kabul edilmesi sebebiyle Bağdat'ta, tasavvufî hayatın izlerine bakılacaktır.

OSMANLI DÖNEMİNDE IRAK'TA TASAVVUFÎ HAYATA GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı'nın diğer vilayetlerinde olduğu gibi Irak'ta Sünnî yapı tamamen tasavvufa entegre olduğu görülmektedir. Osmanlı idaresindeki Irak'ta üç tarikatın büyük etkisi ve nüfuzu vardı. Bunlar da Rifâiyye, Kâdiriyye ve daha az bir etkiye sahip olan Nakşibendiyye'dir. İki aile, Bağdat'ta el- Geylânî ve Basra'da en-Nakib, tasavvufî yapılanmanın liderliğini yürütüyorlardı. Bağdat'ta Geylânî ailesi, Kâdiriyye'yi yönetiyordu. Bu aile XVI. asırdan beri elde etmiş olduğu “Nakibu'l-eşraflık” makamına XIX. asrın başlarında “Kâdiriyye vakıflarının nezaretini” de ilave etti. Basra'da da en-Nakib ailesi benzer imtiyazlara sahipti. Ahmed er-Rifâi'ye nisbet iddiasında bulunan, XIX. asrın sonlarında Receb en-Nakib, XX. asrın başlarında da oğlu tarafından idare olunan en-Nakib ailesi elde ettikleri Vakıflar Bakanlığı vasıtasıyla Rifâiyye tarikatının mirasından istifade ediyorlardı. Bağdat'ta Rifâileri er-Ravi, Alu Şeyhi'l-Kamr ve Tabakşalî aileleri temsil ediyordu ve bunların içinden şehrin Rifâi şeyhi seçiliyordu. Tabakşalî ailesi, XIX. asrın başlarında, Bağdat'ta çok sayıda müftü çıkarmıştır.⁶

1. Kadirilik

Kâdiriyye tarikatı, kurucusu Abdulkâdir Geylânî'nin (ö. 561/1164) vefatından sonra oğulları ve torunları tarafından devam ettirilmiştir. 941/1534 yılında, Irak-Bağdat'ta merkez tekkesi bulunan bu tarikata, Kanuni Sultan Süleyman bir

³ Kazıcı, s. 298.

⁴ Selim Argun/İsmail Kurt, Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası: Sosyal, Siyasi ve İdari Yapı, Ensar Neş., İstanbul, 2016, s. 499.

⁵ Seyyid Mi'âd Şerefuddîn Geylânî, Târihu Tekyâ bi Bağdâd, Dâru Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 2014, s. 36.

⁶ Pierre-Jean LUIZARD, “XIX. ve XX. Asırlarda Irak'ta İsnâaşeriyye ve Vehhabilik Karşısında Tarikatların Durumu”, Çev. Salih Çift, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV/ A-1.8. Dizi - Sayı: 4, s. 219.

fermanla Zeynuddîn Geylânî'yi nakib ve şeyh olarak görevlendirir. Zeynuddîn Geylânî'den sonra 1032/1622 yılına kadar ailesi tarafından bu görev devam ettirildi. 1032/1622 ila 1048/1638 arasında İranlıların burayı işgal etmesi üzere tekkenin faaliyetleri de durmuştur. 1048/1638 yılında Sultan IV. Murad zamanında Osmanlıların İranlılar'ı buradan çıkarmasından sonra tekkenin vakfından Bağdat nakibi sorumlu olmuştur. Seyyid İbrahim Geylânî hicri 1086 yılında seccadenişinliği devralmış, h. 1102 yılında da Seyyid Abdulkâdir Geylânî'ye devretmiştir. Sonrasında sırasıyla Seyyid Ferecullah Geylânî(h.1111), Seyyid Ali Geylânî(h.1145), Seyyid Muhammed Saîd Geylânî(h. 1150), Seyyid Feyzullah Geylânî(h. 1163), Seyyid Mahmûd b. Ali Geylânî(h. 1193), Seyyid Abdurrahman b. Feyzullah Geylânî(h. 1222), Seyyid Ahmed b. Abdurrahman Geylânî(h. 1225), Seyyid Ali b. Mahmûd Geylânî(h. 1228), Seyyid Zekeriyya b. Mahmûd Geylânî(h. 1230), Seyyid Mahmûd b. Zekeriyya Geylânî(h. 1258), Seyyid Ali b. Süleyman Geylânî(h. 1289), Seyyid Süleyman b. Ali Geylânî(h. 1315), Seyyid Abdurrahman b. Ali Geylânî(h. 1345) seccadenişin/postnişin olmuşlardır.⁷

Bağdat'ın dışındaki bölgelerde özellikle XVIII. asırda daha önce Kübreviyye/Hemedâniyye, Nurbahşiyye, Sühreverdiyye ve Halvetiyye tarikatlarının faaliyetlerine sahne olan Süleymaniye, Erbil, Kerkük, Köysancak, Karadağ ve Musul bu defa Kâdiriyye tarikatına ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Kâdirî tarikatını temsil eden ailelerin Kuzey Irak'ın tasavvufî, toplumsal ve hatta siyasî hayatında nüfuzları artmıştır. Kâdirî şeyhleri bu dönemde hem yerel Kürt beylerinin hem de Osmanlı devlet ricalinin dikkat ve ilgilerini çekmeye başlamışlardır. Özellikle Baban beylerinin yönetimine verilen Süleymaniye ve çevresi ile İmâdiye beylerinin yönettiği Musul'un kuzeyini oluşturan bölgede yaşayan mutasavvıfların faaliyetleri, sahip oldukları toplumsal nüfuz ve saygınlık sebebiyle önem arz etmiş ve ilgili mercilerce yakından takip edilmişlerdir. Kuzey Irak'ta toplumsal alanda etkin Kâdiriyye tarikatı mensubu ailelerin başında Berzenciler yer alır. Bu ailenin yüzyıllardır ilim ve tasavvuf alanlarında edindiği yüksek konumunu toplumsal ve siyasî alandaki nüfuzları takip etmiştir.⁸

Yine Kerkük ve çevresinde Tâlebânilerin XVIII. asrın sonlarında başlayan ve XIX. asırda daha da belirginleşen nüfuzları, bazı aile fertlerini bölgedeki toplumsal dinî ve siyasî hadiselerde önemli lider şahsiyetler haline getirmiştir. Kâdiriyye tarikatında bir şube oluşturacak kadar etkin olan Abdurrahman Hâlis Tâlebânî Kerkûkî (1275/1858) ile sadece Kuzey Irak değil genel olarak Irak'ın siyasî tarihinde önemli yer edinen Celal Tâlebânî bu şahsiyetlerden ilk akla gelenlerdir.⁹ Abdurrahman Hâlis Tâlebânî Kerkûkî babası Şeyh Ahmed'den tevarüs ettiği Tâlebânî Tekkesi'nde irşad faaliyetlerinde bulunur. Buradaki ilim ve irfan hizmetleri, Şeyh Abdurrahman'ın kardeşleri vasıtasıyla diğer şehirlere de yayılır. Öyleki Kâdiriyye tarikatı ondan sonra Hâlisiyye şubesi olarak anılmaya başlanır. Günümüzde Tâlebânî Tekkesi Kerkük'te halen faaliyette bulunmakta ve tekke Şeyh Yusuf Tâlebânî şeyhlik yapmaktadır. Bu tekke Arap, Kürt ve Türkmenlerin feyz aldığı bir merkez konumundadır. Hatta bölgedeki Yahudi ve Hıristiyanların bile tekkeyi ziyaret ettiği söylenmektedir. Bu yönüyle tekke bölgede birleştirici bir rol üstlenmiştir.¹⁰

2. Nakşbendilik

⁷ Geylanî, s. 51-54

⁸ Abdulcebbar Kavak, "XVIII. Yüzyılda Kuzey Irak'ta Tasavvufî Faaliyet Yürüten Kadirî Şeyhleri", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD), XIX, 2 (15 Aralık 2015), s. 32.

⁹ Kavak, s. 33.

¹⁰ Bu konuda Bkz. Mehmet Saki Çakır, "Abdurrahman Hâlis Tâlebânî Kerkûkî ve *Kitâbü'l-Meârif Fi Şerh-i Mesnevî-i Şerîf Eseri*", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9/44, s. 1347.

Osmanlıların Irak hâkimiyetinin ilk yarısında bu tarikatın herhangi bir faaliyeti veya yapısının olduğu görülmemektedir. Ancak Mevlana Hâlid Bağdâdî'nin (ö. 1242/1827) uzun yıllar süren ilmi ve tasavvufi yolculuğundan dönmesiyle beraber 1228/1813 yılından itibaren Nakşbendilik Bağdat başta olmak üzere Irak'ın her bölgesinde yayılmaya başlamıştır. Kendisi Bağdat'ta "Hâlidî Tekkesi" adıyla bir tekke kurmuş, irşad faaliyetlerini buradan yürütmüştür. Mevlânâ Hâlid Bağdâdî başta Nakşbendiyye olmak üzere Kâdiriyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye ve Çeştiyye tarikatlarından hırka giymiştir. Bu sebepten bölgedeki şeyhler ve âlimler dâhil hemen herkes onun irşad halkasına girmiştir. Bağdat'ta başlattığı irşadı Irak'ın bütün bölgelerine yayılmış ve böylece Nakşbendilik bölgede en önde gelen tarikat olmuştur. Kendisi 1242/1826 yılında vefat edince ardından birçok kişiye bu tarikattan hırka giydirip icazet vermiştir. Bu durum hem Bağdat'ta hem de Irak'ın diğer bölgelerinde bu tarikatın yayılmasına sebebiyet vermiştir. Kendisinden sonra gelen şeyhlerden bazıları şunlardır: Seyyid Ahmed, Şeyh Muhammed Saîd, Şeyh Abdulgafûr el-Meşhedânî, Şeyh Abdulfettâh Efendi, Şeyh Mahmûd Efendi Hayrullahzâde, Şeyh Abdurrahmân Ruzbihânî, Şeyh Bahâ, Şeyh Musa Cebûrî, Şeyh İsmail Berzencî, Şeyh Osman et-Tavîlî, Şeyh Ömer Zıyâuddîn et-Tavîlî, Şeyh Muhammed Bahâuddîn.¹¹

Osmanlı hâkimiyet döneminde Bağdat'ın yanı sıra Musul'da da Nakşbendiliğin tesiri açıkça görülmektedir. Musul'da görev yapan Vali Muhammed Paşa tarafından "Nakşî Tekkesi" tesis edilmiştir. Vali Muhammed Paşa bu tekkenin bütün ihtiyaçlarını karşılamış ve tekkeye vakıf arazisi tahsis etmiştir. Muhammed Paşa'dan sonra da Vali Tahir Paşa da bu görevi sürdürmüştür. Tahir Paşa'nın 1307/1889 yılında bu tekkenin idaresini Muhammed Selim Efendi'ye verdiği de bilinmektedir.¹² Bunların yanı sıra Nakşbendilik Musul vilayet merkezi ile ona bağlı Şehrezûr ve Süleymaniye sancaklarında da aktif olarak faaliyet göstermiştir. Nakşibendiyye tarikatının Kuzey Irak'ta tanınması XVII. yüzyılda yaşamış iki mutasavvıf sayesinde olmuştur. Bunlardan biri Diyarbakır'da "Azizan Tekkesi"ni kuran ve etkisi İran Azerbaycanından Musul'a kadar yayılan Şeyh Mahmud Urmevî (ö. 1048/1638)'dir. Diğeri ise İran'ın kuzeybatısında yaşayan Sünnî halk arasında sözü geçen Şeyh Şihâbüddin eş-Şâzîlî (ö. 1072/1661)'dir. Her iki Nakşibendî şeyhinin de hem Şehrezûr hem de Musul bölgesinde mürid ve halifeleri bulunmaktaydı. Bununla beraber Nakşibendiyye tarikatının XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kuzey Irak'ta yaygın olan Kâdiriyye tarikatı kadar etkili oldukları söylenemez. Nakşibendiyye tarikatının Kuzey Irak toplumunda kendisini kabul ettirdiği dönem ise XIX. yüzyıldır. Süleymaniye, Kerkük, Erbil, Köysancak, İmadiye bölgelerinde çok sayıda Nakşibendî tekkesi açılmıştır. Süleymaniye mutasarrıfı ve Baban Emiri Mahmud Paşa'nın Süleymaniye şehir merkezinde inşa ettiği "Hânekâhı Mevlânâ Hâlid, Biyâre Tekkesi, Tavîle Tekkesi, Erbil Mevlânâ Hâlid Hânekâhı", Kerkük'te "Şeyh Ahmed Hânekâhı", İmadiye'de "Nakşibendî Tekkesi" bunlardan sadece birkaçıdır.¹³

3. Rifâilik

Rifâilik teşekkül ettiği tarihten itibaren Irak'ın güneyinde faaliyet göstermiş bir tarikattır. Nitekim kurucusu Seyyid Ahmed b. Alî el-Mekkî b. Yahyâ er-Rifâî (ö. 578/1182) Basra ve Vâsıt arasında yer alan Umm Ubeyde köyünde doğmuştur. Irak'ın tümünde yayılan bu tarikat Bağdat'ta ilk olarak Osmanlılar döneminde yayılmaya başlandı ve bu yapıya bağlı birçok şeyh Bağdat'a gelip yerleşmiştir.

¹¹ Geylânî, s. 61-62.

¹² Cemil Mahmûd Osmân, "et-Tekyâ fi Mûsul munzu Evâhiri'l-ahdi'l-Osmâniyye ve hattâ seneti 1918", Dirâsâtu Mûsuliyetin, 2008/20, s. 38-39.

¹³ Abdulcebbar Kavak, "Kuzey Irak'ta Tasavvuf ve Tarikatlar", AKADEMİAR DERGİSİ, 2017/2 - s. 27-28.

Seyyid Kâsib Rifâi (h. 1093) Bağdat'ta ilk Rifâiyye tekkesini kuran kişidir. Sonrasında Hüseyin Burhâneddîn Âli Hezâm er-Rifâi (ö.1096/1684) de Bağdat'ta faaliyet gösteren şeyhlerdendir. Hüseyin Burhâneddîn kardeşi Nureddîn Âli Hezâm er-Rifâi ise Basra'da Rifâi tarikatını yayan zattır. Hicri 1260 yıllarında Muhammed b. Murad es-Sayyâdi de bu bölgede Rifâilik'i yayan mürşidlerdendir. Muhammed Efendi'den sonra bir müddet bu bölgelerde fetret dönemi yaşayan Rifâilik, Seyyid İbrahim er-Râvî er-Rifâi tekrar revaç bulmuştur. Seyyid İbrahim Seyyid Ebu'l-Hudâ es-Sayyâdi er-Rifâi'den icazetli olup bölgede irşad faaliyetleri ile uğraşmış ve bu yolu devam ettirmiştir. Aynı zamanda Bağdat'ta Rifâi müridanının irşadı için bir tekke de inşa etmiştir. Seyyid İbrahim'in oğulları ve torunları burada irşad faaliyetlerini devam ettirmiştir.¹⁴

Bağdat'ın yanı sıra Rifâiyye tarikatının Kuzey Irak'taki faaliyetleri daha çok Musul bölgesinde yoğunlaşmıştır. Musul'da faaliyet gösterdikleri bilinen Rifâiyye şeyhleri arasında Ahmed b. Ebi'l-Hasan er-Rifâi, Şeyh Muhammed el-Mağribî, Şeyh İbrahim el-Meczûb el-Hadisî (1145/1733), Şeyh Hacı Yunus b. Siyale (1160/1747), Şeyh Ahmed el-Kuvaz, Şeyh Receb b. Nadirilabd (ö. 1170/1756), Şeyh İbrahim el-Meczûb el-Hadisî (1145/1733), Şeyh Ahmed el-Hadisî (1175/1762) yer almaktadır.¹⁵

4. Mevlevilik

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (ö. 672/1273) nisbet edilen Mevlevilik Osmanlıların hâkimiyet döneminde hemen hemen bütün Osmanlı memleketlerinde revaç bulmuş bir tarikattır. Bu bölgede Mevlevilik ilk olarak Bağdat'ta ortaya çıkmıştır. Burada 1010/1600'lü yıllarda Muhammed Çelebi tarafından ilk "Mevlevihane" tesis edilmiştir. Ancak Bağdat halkı arasında revaç bulmadı. Zira zikir halkalarında musiki kullandıklarından dolayı buradaki zahir ulema tarafından tenkit edilmişlerdir. Mevlevilik burada sadece devlet ricali ve askerler arasında yayılmıştır. 1094/1682 yıllarında burada tesis edilen tekkede Yahya Dede postnişinlik yapmıştır.¹⁶ Bunların yanı sıra Irak'ta "Bağdat Mevlevihânesi" ve bu dergâhta görev yapan Mevlevî şeyhlerinden Ahmed Cunûni Dede ile Ahmed Niyazî Dede'den de bahsedilmektedir. Müridlerinin azlığı sebebiyle revaç bulamayan tarikat zamanla zayıflamış ve buradaki faaliyetleri son bulmuştur. Bunlar dışında sadece Kerkük'te Mevlevîlere ait "Hacı Haydar Tekkesi" adıyla bir dergâhın bulunduğu da söylenmektedir.¹⁷

5. Bektâşilik

Temelleri 13. yy'da Anadolu'da atılan Bektâşilik, aynı dönemde birçok bölgede taraftar bulmuş ve Anadolu'nun etrafındaki topraklarda yoğun biçimde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Özellikle Balkanlar, Irak ve Mısır coğrafyalarını etkisi altına alan Bektâşilik günümüze kadar varlığını devam ettirebilmiştir. Bektâşiliğin günümüz Irak toprakları olan Mezopotamya'ya nasıl geçtiğine dair kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, Bektâşiliğin Irak'taki varlığının oldukça eskiye dayandığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Hatta bazı kaynaklarda Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelmeden önce Bağdat, Kerbela ve Necef'te bazı imamları ziyaret ettiği yönünde bilgiler yer almaktadır.¹⁸

Bektâşilik ilk dönemlerinde Osmanlılar tarafından desteklenen ve akideleri devlet tarafından benimsenen bir tarikattır. Osmanlılar Irak'a hâkim olunca bu tarikat da bölgede faaliyetlere başlar. Devlet, Bektâşiler için Bağdat'ın batısında bir tekke

¹⁴ Geylânî, s. 56-58.

¹⁵ Kavak, s.24.

¹⁶ Geylânî, s. 64.

¹⁷ Kavak, s. 29.

¹⁸ Bilgay Duman, "Irak'ta Bir Kimlik Arayışı: Bektâşiler", Ortadoğu Analiz, 2011/3, 35, s. 62.

kurar. Bunun yanı sıra el-Kâzım, Kerkük, Kerbela ve Necef'te de başka tekkeler de açar.¹⁹ Bağdat'taki Bektaşî tekkeleri şunlardır: “Hızır İlyas Kerh Bağdat, Gürgür Baba Bağdat, Abdülmümin Baba Kerbela Bağdat, Seyyid Battal Gazi Hille Bağdat, Baba Zünnun Emanşah Kerkük Bağdat, Virani Baba (Sukutî Baba) Necef Bağdat, İmam Musa Kazım Kâzimiye Bağdat, Şahin Baba Bağdat, Merdan Ali Kerkük Bağdat, Cafer Dede Dakuk Kerkük Bağdat”. Bölgede faaliyet gösteren bazı Bektaşî dedeleri ise şunlardır: Baba Şahin, Halilzâde, Zeynel Abidin Dede, Zeynel Dede.²⁰

Musul'da yaşayan “Şebekler” ile Kerkük'ün Dakük ilçesinde mensupları bulunan “Berzenciyye” tarikatı ise, Bektaşîyye tarikatının Kuzey Irak'taki temsilcileridir. Şebekelerin büyük bir kısmı günlük yaşamlarında resmi ortamların dışında Türkçeyi konuşmaktadırlar. Ayrıca Şebekler arasında yaygın olan *Mevlid*'in de birden çok bahri Türkçe olarak yazılmıştır. Kuzey Irak'ta Bektaşî dedeleri içinde Baba Gurgur, Şeyh Hasan Berzencî ve Dede Cafer'in isimleri öne çıkmaktadır. Dâkük Aşağı Tekke, Cafer Dede Tekkesi, Derviş Abbas Tekkesi, Dede Galip Tekkesi, Hünkâr Tekkesi, Dede Merdân Tekkesi ise bilinen Bektaşî tekkeleridir.²¹

Yeniçeriliğin ilgasından sonra, devlet ve ulemaya karşı, isyancıların safında yer alan Bektaşîlerin cezalandırılması ile tekkeler kapatılmaya başlanmıştır. Zaten Osmanlı topraklarında Bektaşîlik tarikatının yasaklanması ve Bektaşî tekkelerinin kapatılması ile Yeniçeri Ocağının kaldırılması aynı zamanda uygulanmıştır.²² Özellikle askerî kanatta ve yeniçeriler arasında yayılan Bektaşîlik'in faaliyetlerine 1241/1825 yılında Sultan II. Mahmud son vermiştir. Tekkelerini kapatıp şeyh ve müridleri dağıtmıştır. Sultan Abdulmecid 1265/1849 yılında iade-i itibarda bulunmuştur. Ancak bu tarikat Irak'ta özellikle Bağdat'ta halk tarafından kabul görmemiştir.²³ Devletin her bölgesinde, özellikle de Rumeli'nde pek yaygın olan Bektaşî tekkelerinin bir kısmı, cami, medrese ve mekteplere tahsis olunmuş bir kısmı da, diğer tarikat ehli ile hususen Nakşibendîler'e tevcih edilmiştir.²⁴

Irak'taki Bektaşî tekkeleri de II. Mahmut döneminde Bektaşî tekkelerinin kapatılıp tekkede bulunanların takibata uğramasıyla çok zor zamanlar geçirmiştir. Ardından büyük bir kısmı ya kapanmış ya da tahribata uğramıştır. Bu dönemde meydana gelen köklü değişim Irak Bektaşî tekkelerinin bütün faaliyetlerini giderek zayıflatmıştır. Nihayetinde Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ardından Bektaşî tekke ve dervişleri tamamen ortadan kalkmıştır.²⁵ Ancak bazı araştırmacılar “Bağdat vilayetinde bulunan Bektaşî tekkelerinin kapatılmasına rağmen faaliyetlerini yürüttüğünü ve bu tekkelerin de ağırlıklı olarak On İki İmam türbeleri etrafındakilerden oluştuğunu” söylemektedirler. Hazım Ağâh Efendi ve arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre bu tekkeler: “Bağdat merkezinde Şahin Baba, Gürgür Baba ve Kerh bölgesinde Hızır İlyas; Kerkük'te Merdan Ali, Cafer Dede ve yine Kerkük Emanşah isimli yerleşim yerinde Baba Zünnun; Kerbela'da Abdülmümin Baba; Necef'te Virani Baba (Sukutî Baba) ve Kazımiye'de İmam Musa'nın türbesi avlusunda bir tekke vardır.”²⁶

Irak'ta Bektaşîler'e aidiyeti zikredilen tekkeler böylece sıralandıktan sonra Karakaya/Stump'ın belirttiği üzere şu hususa da dikkat çekmek gerekir: “Irak'ta

¹⁹ Geylânî, s. 62-63.

²⁰ Geylânî, s. 62-63.

²¹ Kavak, s. 30.

²² İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İstanbul 1989, s. 138-139.

²³ Geylânî, s. 62-63.

²⁴ Ahmed Rifkî, *Bektaşî Sırrı Müdafaaasına Mukabele*, Dersaadet 1328, IV, s. 28.

²⁵ Ahmet Taşgın/Nurhan Aydın/Abdulkadir Yeler, “Hazım Ağâh Efendi ve Osmanlı Devleti Hâkimiyeti Son Dönemi Irak'ında Bektaşî Tekkelerini Anlattığı Mektubu”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2020/96, s. 263.

²⁶ Ahmet Taşgın/Nurhan Aydın/Abdulkadir Yeler, s. 273.

Bektaşî dervişlerinin ve tekkelerinin varlığına işaret eden elimizdeki en eski yazılı kaynaklar 17. yüzyılın ilk yarısından kalmaz. Irak'taki bu tekkelerden yalnızca bazılarının kuruluşlarından itibaren Bektaşî tarikatına ait olduklarını anlıyoruz. Bunlardan kuruluşu hakkında en ayrıntılı bilgiye sahip olduğumuz Gürgür Baba Tekkesi muhtemelen 17. yüzyılın ikinci yarısında bir Osmanlı bürokrati tarafından yaptırılmıştır. Kerkük ve civarındakiler ile Samerra ve Kâzîmiyye'deki tekkeler de aynı gruba dâhil edilebilir. Irak'taki diğer Bektaşî tekkelerinin durumu ise daha karmaşıktır. Kerbela'daki tekke ile Hızır İlyas Tekkesi'nin ve muhtemelen Necef'teki tekkenin kuruluş tarihlerinin bölgede Osmanlı hâkimiyetinin kuruluşundan önceye gittiğini görüyoruz. Bunlardan Kerbela'daki tekke ile ilgili bulgularımız özellikle dikkat çekicidir. Irak kaynaklı Alevî belgelerinden, nakibüleşraf tarafından verilenleri hariç tutulursa, tümü burada düzenlenmiş veya temize çekilmiştir. Vakfiyesi, 16. yüzyılın ortalarından itibaren bu tekkede Anadolu kökenli, Rum Abdalları olarak bilinen zümreden dervişlerin yaşadığını göstermektedir.”²⁷

6. Diğer Tarikatlar

Sühreverdîyye Tarikatı Abbasilerin son döneminden itibaren Irak'ta vücut bulmuş bir tarikattır. Faaliyetleri Osmanlı Devleti zamanında da devam etmiştir. X. asırda Seyfuddîn el-Abbâsî es-Sühreverdî ve ailesi tarafından yıllarca Irak'ta faaliyet göstermiştir. Sühreverdîlik Osmanlılar döneminde özellikle Bağdat'ta faaliyet gösteren bir tarikattır. Osmanlıların son döneminde ise zayıflayan bir tarikattır.²⁸

Halvetiyye Tarikatı 1139/1726 yılında Şeyh Mustafa es-Sadîkî el-Halvetî ed-Dîmaşkî'nin Bağdat'ı ziyareti esnasında Irak'ta duyulmuş bir tarikattır. Mustafa es-Sadîkî el-Halvetî orada irşad faaliyetlerine başlamıştır. Burada kendisine bir çevre bulmakla beraber yaygınlık kazanmamıştır.²⁹ XVI. Yüzyılda İslam dünyasının pek çok yerinde yayılmayı başaran Halvetiyye tarikatının Irak'ın Kuzeyine girişi XVI. Yüzyılın sonlarına rastlar. Tarikatın hem Şehrezûr hem de Musul'un kuzeyinde Behdînan bölgesinde aktif oldukları bilinmektedir.³⁰

Safeviyye Tarikatı'nın bir kolu olan Kızılbaşlar İran'da neşet etmiş, Safevîlerin hâkimiyetiyle beraber Irak'ta mevcudiyeti görülen bir tarikattır. Irak bölgesinde tesiri çok az tarikatlardandır.³¹ Bu tarikatın Kuzey Irak'taki faaliyetleri iki kategoriye ayrılmıştır. Birincisi tarikatın İran'da devletleşme döneminde Sünnî kimliğinden vazgeçerek Şîîliği benimsemesi üzerine ayrılan tarikat mensuplarından Kuzey Irak'a göç edenlerin icraatlarıdır. İkincisi ise Şah İsmail Safeviyyesini benimseyen tarikat mensuplarının Kuzey Irak'ta Babaiyye tarikatı adı altında yürüttükleri faaliyetlerdir. Kuzey Irak'a göç ettikten sonra Safeviyye tarikatını Sünnî kimliğiyle aynen devam ettiren tarikat mensupları, Irak genelinde Haydarî ailesi yahut Haydarîler olarak tanınmıştır. Ağırlıklı olarak Erbil'de başlayan tasavvufî faaliyetler zamanla bazı aile mensupları tarafından Bağdat'a taşınmıştır. Erbil'de açılan *Maveran Medresesi* Kuzey Irak'taki en büyük medreseler arasına girerken, burası aynı zamanda Safeviyye şeyhlerinin irşad merkezleri olma özelliğini de haiz olmuştur.³²

Mezkûr tarikatların yanı sıra bu bölgede XVII. asra kadar Kuzey Irak'ta faaliyetleri devam eden ve Berzencî ailesinin temsil ettiği Kübreviyye tarikatının Hemedâniyye ve Nurbahşiyye kolları ile aynı aileden Baba Resul Berzencî (1052/1640)'nin Mısır'dan el alarak Şehrezûr bölgesine getirdiği Halvetiyye tarikatının Aleviyye

²⁷ Detaylı bilgi için Bkz. Ayfer Karakaya-Stump, Irak'ta Bektâşî Tekkeleri, Belleten, 2007, 71/261, LXXI, 44, s. 713.

²⁸ Geylânî, s. 59-61.

²⁹ Geylânî, s. 64.

³⁰ Kavak, “Kuzey Irak'ta Tasavvuf ve Tarikatlar” s.26.

³¹ Geylânî, s. 64.

³² Kavak, “Kuzey Irak'ta Tasavvuf ve Tarikatlar” s.25.

kolu, XVIII. Asrın başlarından itibaren zayıflamaya başlamıştır. Yine Kuzey Irak'ın İmâdiye bölgesinde Ahlatî ailesinden Şeyh Şemsüddin el-Ahlatî (1085/1674) ile başlayan ve iki asır etkili olan Sühreverdiyye ve Halvetiyye tarikatları, XVIII. Asrın sonlarına gelindiğinde artık eski tesirini devam ettirememiştir. Böylece Şehrezûr bölgesinde Berzencî ailesinin temsil ettiği Kübreviyye ve Halvetiyye tarikatları ile İmâdiye bölgesinde Birifkanî ailesinin temsil ettiği Sühreverdiyye ve Halvetiyye tarikatları yerlerini Kâdirî tarikatına bırakmışlardır. Kâdirî tarikatı bu asırda diğer tarikatlar karşısında etkin ve faaliyetleri en yaygın tarikat olarak öne çıkmıştır.

Sünnî tasavvufu ile ilişkilendirilen bu tarikatların yanı sıra özellikle Kuzey Irak'ta Sünnî olmayan heterodoksi yapıların ve İslam'ın özünü bağdaşmayan düşünce yapısına sahip bazı dinî grupların varlığı da karşımıza çıkmaktadır. Kısmî olarak başlangıçta Sünnî itikada sahip olmalarıyla beraber zamanla bozulmaya uğramış olan bu yapılar içlerinde bazı Sünnî tasavvufî öğeleri de taşımaktadırlar. Çoğunlukla konumuzun dışında kalmalarından dolayı bunların ayrıntılarına girmeden isimlerini zikretmekle yetineceğiz. Bunlar Safeviyye, Kesnezâniyye, Kalenderiyye, Hurûfiyye, Kâkaiyye, Yezidiyye/Adeviyye, Kızılbaşlar ve Babaiyye isimleriyle maruf gayri Sünnî tarikatlardır. Yukarıda ayrıntılarıyla bahsettiğimiz Bektâşî tarikatı da içinde barındırdığı bazı öğe ve geleneklerden ötürü bazen gayri İslamî bir düşünce tarzına sahip olduğu da söylenmektedir.³³

SONUÇ

Tasavvuf ilminin teşekkülünde önemli bir yeri haiz olan Irak'ta tasavvufî hayat önceki dönemlerde olduğu gibi Osmanlı döneminde de canlılığını devam ettirmiştir. Osmanlılar bu bölgeyi hâkimiyetleri altına aldıktan sonra tasavvufî hayatın, tarikatların veya tekkelerin mevcut durumunu korumalarıyla beraber toplumsal hayattaki fonksiyonlarını icra etmelerine destek olmuşlardır. Zira Sünnî düşünceyi benimseyen Osmanlı Devleti tasavvufu ve tasavvufî düşüncenin icra yeri olan tarikat ve tekkeleri her zaman desteklemişlerdir. Bu durum devletin diğer vilayetlerinde olduğu gibi Irak'ta da kendisini açıkça göstermektedir.

Osmanlı idaresindeki Irak'ta Sünnî düşünce yapısını taşıyan üç tarikatın büyük etkisi ve nüfuzu olduğu görülmüştür. Bunlar da Rifâiyye, Kâdiriyye ve daha az bir etkiye sahip olan Nakşbendiyye'dir. Çok yaygın olmamakla birlikte bu dönemde Halvetiyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye, Mevleviyye, Bektâşîyye gibi tarikatların varlığı da bilinmektedir. Ancak Sünnî olmayan Safeviyye, Kesnezâniyye, Kalenderiyye, Hurûfiyye, Kâkaiyye, Yezidiyye/Adeviyye, Kızılbaşlar ve Babaiyye gibi heterodoksi yapıların varlığı da karşımıza çıkmaktadır. Bu gruplar başlangıçta Sünnî itikada sahip olmalarıyla beraber zamanla bozulmaya maruz kalmışlardır.

Bağdat başta olmak üzere hemen hemen Irak'ın bütün bölgelerinde yayılan Kâdiriyye tarikatı, daha önce Kübreviyye/Hemedâniyye, Nurbahşiyye, Sühreverdiyye ve Halvetiyye tarikatlarının faaliyetlerine sahne olan Süleymaniye, Erbil, Kerkük, Köysancak, Karadağ ve Musul'da da faal olmuştur. Osmanlıların Irak hâkimiyetinin ilk yarısında bu tarikatın herhangi bir faaliyeti veya yapısının olduğu görülmeyen Nakşbendiyye tarikatı Mevlana Hâlid Bağdâdî'nin (ö. 1242/1827) uzun yıllar süren ilmi ve tasavvufî yolculuğundan dönmesiyle beraber 1228/1813 yılından itibaren Bağdat başta olmak üzere Irak'ın her bölgesinde yayılmaya başlamıştır. Mevlânâ Hâlid Bağdâdî başta Nakşbendiyye olmak üzere Kâdiriyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye ve Çeştiyye tarikatlarından hırka giymesi bölgedeki şeyhler ve âlimler dâhil hemen herkes onun irşad halkasında

³³ Detaylı bilgi için Bkz. Abdulcebbar Kavak, Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Tasavvuf: 17. Yüzyıl, İlahiyat Yay., Ankara, 2016, ss. 163-243.

Journal of Social Sciences and Humanities:

yetişmesine sebebiyet vermiştir. Bağdat'ta başlattığı irşadı Irak'ın bütün bölgelerine yayılmış ve böylece Nakşbendilik bölgede en önde gelen tarikat olmuştur. Rifâilîlik ise Irak'ın tümünde yayılmış olan tarikatlardandır. Bağdat'ta ilk olarak Osmanlılar döneminde yayılmaya başlandı ve bu yapıya bağlı birçok şeyh Bağdat'a gelip yerleşti. Seyyid Kâsib Rifâî (h. 1093) Bağdat'ta ilk Rifâiyye tekkesini kuran kişidir. Sonrasında da irşad faaliyetleri devam eden tarikat özellikle Musul bölgesinde aktif olmuştur. Mevlevilik ve Bektâşilik gibi diğer tarikatlar gerek sosyal yapı gerekse itikadî bazı hususlardan dolayı halk arasında çok fazla rağbet görmemiş ve bölgedeki faaliyetleri uzun süreli olmamıştır.

Görüldüğü üzere Irak bölgesi, ilim ve kültür merkezi olma özelliğini her alanda göstermektedir. Hicri II. asırdan beri önemli tasavvufî şahsiyetlere ve tarikatlara ev sahipliği yapmıştır. Gerek Sünnî yapıyla uyum içinde olan tarikatlar olsun gerekse gayri Sünnî dinî gruplar olsun çeşitli düşünceleri taşıyan fraksiyonlar bölgede aktif olarak faaliyet göstermişlerdir. Netice itibarıyla genel olarak Irak'ta tasavvufî hayatın özelde ise Osmanlı hâkimiyet döneminde bölgedeki tasavvufî hareketlerin detaylı olarak incelenmesi bu alandaki karmaşık meselelerin çözümüne imkân sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Argun, Selim / Kurt, İsmail, Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası: Sosyal, Siyasi ve İdari Yapı, Ensar Neş., İstanbul, 2016.

Cemil Mahmûd Osmân, "et-Tekyâ fi Mûsul munzu Evâhiri'l-ahdi'l-Osmâniyye ve hattâ seneti 1918", Dirâsâtu Mûsulîyyetin, 2008/20.

Çakır, Mehmet Saki, "Abdurrahman Hâlis Tâlebânî Kerkûkî ve Kitâbü'l-Mearif Fî Şerh-i Mesnevî-i Şerîf Eseri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9/44.

Duman, Bilgay, "Irak'ta Bir Kimlik Arayışı: Bektaşiler", Ortadoğu Analiz, 2011/3, 35.

Gündüz, İrfan, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İstanbul 1989.

Karakaya, Ayfer -Stump, Irak'ta Bektâşî Tekkeleri, Belleken, 2007, 71/261, LXXI, 44.

Kavak, Abdulcebbar, "Kuzey Irak'ta Tasavvuf ve Tarikatlar", AKADEMİAR DERGİSİ, 2017/2 .

Kavak, Abdulcebbar, "XVIII. Yüzyılda Kuzey Irak'ta Tasavvufî Faaliyet Yürüten Kadirî Şeyhleri", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD), XIX, 2, 2015/15.

Kavak, Abdulcebbar, Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Tasavvuf: 17. Yüzyıl, İlahiyat Yay., Ankara, 2016.

Kazıcı, Ziya, İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, MİFAV, İstanbul, 2009.

LUIZARD, Pierre-Jean, "XIX. ve XX. Asırlarda Irak'ta İsnâaşeriyye ve Vehhabilik Karşısında Tarikatların Durumu", Çev. Salih Çift, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV/ A-1.8. Dizi - Sayı: 4.

Rıfki, Ahmed, Bektaşî Sırrı Müdafaasına Mukabele, Dersaadet 1328.

Seyyid Mi'ad Şerefuddîn Geylânî, Târihu Tekyâ bi Bağdâd, Dâru Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 2014.

Journal of Social Sciences and Humanities:

Taşgın, Ahmet / Aydın, Nurhan / Yeler, Abdulkadir, “Hazım Agâh Efendi ve Osmanlı Devleti Hâkimiyeti Son Dönemi Irak’ında Bektaşî Tekkelerini Anlattığı Mektubu”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2020/96.

Yılmaz, Hasan Kamil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Yay., İstanbul, 2011.